

УДК 1:37.01

ТКАЧЕНКО Олександр – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, Дрогобич, Україна, індекс 82100 (tkacenkoaleksandr1928@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-0144>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.spec.11>

Бібліографічний опис статті: Ткаченко, О., (2022). Паризька декларація «Європа, в яку ми можемо вірити» і проблеми сучасної освіти. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, Спецвипуск, 165–177, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.spec.11>

ПАРИЗЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ «ЄВРОПА, В ЯКУ МИ МОЖЕМО ВІРИТИ» (2017) І ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** Метою статті є соціально-філософський аналіз однієї з головних ідей Паризької декларації 2017 року «Європа, в яку ми можемо вірити», а саме проблеми сучасної освіти. **Методологічними** засадами дослідження стали філософсько-антропологічний напрям та християнська догматика. Також для вирішення поставлених завдань використано герменевтичний та традиціоналістський підходи. **Наукова новизна.** Зміст Паризької декларації розглядається не як критика Європейського простору, а як спроба європейських інтелектуалів з філософських позицій показати «справжню Європу», акцентувавши увагу на істинних цінностях європейського спадку. Паризька декларація – це голос розуму, який повинен звучати у цьому складному світі, наповненому пропагандою та маніпуляціями. В Декларації йдеться не про хронологічні питання історичного буття Європи, а про особливий спосіб існування людини. Концептуальне виявлення глибинних засад традиції у її духовних вимірах дало змогу глибше*

зрозуміти проблеми європейської освіти. **Висновки.** Наголошуючи на тому, що сутністю «справжньої Європи» є її християнський та філософський діалогічний характер, автори Декларації визначають головну мету освіти – творення мислячої, вільної людини. Підкреслюючи значимість християнства як основи європейської культури, наголошуємо на вихованні (навчанні) дітей, молоді не стільки у дусі християнських цінностей, скільки самим духом християнської Істини. Також важливим залишається питання реформування програм навчання так, щоб вони служили для передачі спільної культурної спадщини, а не для індоктринації молоді культурою відторгнення.

Ключові слова: античність, Європа, індоктринація, культура, людина, освіта, традиція, християнство.

TKACHENKO Oleksandr – Candidate of Philosophy Sciences, Associate Professor at the Philosophy Department named after Valeriy Skotnyy, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (tkachenkoaleksandr1928@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-0144>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.spec.11>

To cite this article: Tkachenko, O., (2022). Paryzhska deklaratsiia “Ievropa, v yaku my mozhemo viryty” (2017) i problemy suchasnoi osvity. [The Paris declaration “A Europe we can believe in” (2017) and problems of modern education]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia “Filosofia” – Human Studies. Series of «Philosophy»: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, Special issue, 165–177, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.spec.11>

THE PARIS STATEMENT “A EUROPE WE CAN BELIEVE IN” (2017) AND PROBLEMS OF MODERN EDUCATION

Summary. *The purpose of the article is to give a socio-philosophical analysis of one of the main ideas in the Paris statement of 2017 “A Europe we can believe in” – the problem of modern education. The philosophical and anthropological*

*direction and Christian dogma became the **methodological basis** for the research. Also, hermeneutic and traditionalist approaches were used to solve the tasks. **Scientific novelty.** The content of the Paris Statement is not viewed as a criticism of the European space, rather an attempt undertaken by European intellectuals to show the “real Europe” from a philosophical standpoint emphasizing the true values of the European heritage. The Paris Statement is the voice of reason that must be heard in this complex world filled with propaganda and manipulation. The statement does not dwell on the chronological issues of Europe’s historical existence but on a special way of human existence. The conceptual identification of the deep foundations of the tradition in its spiritual dimensions makes it possible to deeper understand the problems in European education. **Conclusions.** Emphasizing that the essence of real Europe is its Christian and philosophical dialogic character, the authors of the statement define the main goal of education – creating a thinking, free person. Emphasizing the importance of Christianity as the basis for European culture, the stress is placed on the upbringing (educating) of children and youth not so much in the spirit of Christian values, but in the very spirit of Christian Truth. Also important remains the issue of reforming curricula to transmit a common cultural heritage, and not to indoctrinate the youth with a culture of repudiation.*

Key words: antiquity, Europe, indoctrination, culture, human, education, tradition, Christianity.

Постановка проблеми. Минуло майже п’ять років з дня публікації Паризької декларації під назвою «Європа, в яку ми можемо вірити» (“A Europe we can believe in”), яку без перебільшення можна назвати однією з головних інтелектуальних подій 2017 року. В ній відомі європейські мислителі¹ Франції, Німеччини, Великобританії, Іспанії, Польщі та інших країн запропонували своє розуміння сучасної Європи, над якою «з усім

¹ Philippe Bénétou (France), Rémi Brague (France), Chantal Delsol (France), Roman Joch (Česko), Láncki András (Magyarország), Ryszard Legutko (Polska), Pierre Manent (France), Janne Haaland Matlary (Norge), Dalmacio Negro Pavón (España), Roger Scruton (United Kingdom), Robert Spaemann (Deutschland), Bart Jan Spruyt (Nederland), Matthias Storme (België).

її багатством і неймовірністю нависла загроза внаслідок помилкового розуміння самої себе» (The Paris Statement, 2017). Зазначимо, що це не перший критичний аналіз² європейського простору, який починається з епохи модерну. Дійсно, «про смерть Європи ми вже чуємо останні 200 років. Про смерть Європейського Союзу ми чуємо останні 15 років. Але вони, як в тому анекдоті Марка Твена: не помирають і не помирають» (Грицак, 2018). Нашим головним завданням є не продовження такої критики, адже сучасна Європа – це простір свободи, прав людини, реалізації її інформаційних і творчих можливостей, прагнення утвердити цінності миролюбства, терпимості, неагресивного мислення та поведінки.

Паризька декларація, на наш погляд, є не просто критикою, а спробою європейських інтелектуалів з філософських позицій показати «справжню Європу», акцентувавши увагу на істинних цінностях європейської традиції, адже насправді річ у тім, щоб уміти об'єктивно побачити і розрізнити, а не тільки здійснити спроби оцінювати сучасну Європу поняттями «добре» й «погано». Ці питання мають надзвичайно велике значення, зумовлене європейським вектором розвитку України.

Метою статті є соціально-філософський аналіз однієї з головних ідей Паризької декларації 2017 року «Європа, в яку ми можемо вірити» – проблеми сучасної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку А. Баумейстера, Паризька декларація знову актуалізує важливі питання про природу та цінності європейської традиції. Що таке Європа? Якою була справжня історія Європи? Які ідеї та цінності сформували сучасну Європу? Яким повинно бути майбутнє європейської цивілізації? (Баумейстер, 2017).

Український філософ вважає, що Паризька декларація – це голос розуму, який повинен чітко й твердо звучати у цьому складному світі, наповненому пропагандою та маніпуляціями.

² Так, критика зосереджувалась, наприклад, на профанному гуманізмі, необмеженому раціоналізмі, розпаді цілісного буття людини, її самозвеличенні, прагненні до утопічного прогресу. Слова Шпенглера на початку ХХ ст. про «занепад Європи», які поставили під сумнів усі досягнення «ери розуму», звучали як здійснене пророцтво.

Йдеться про філософію як «практику розуміння, вияснення, практику критики та зваженого аналізу» (Баумейстер, 2017).

Більш стриманою є позиція Еріка Шліссера (2017), який пише, що Паризька заява була підписана еkleктичним різноманіттям незалежних мислителів, лжепророками; вона не вирішує проблеми регіонального націоналізму (Шотландія, Каталонія, Фландрія), і «деколи вона являє собою невиразний компромісний текст» (Schliesser, 2017), хоча він розділяє стурбованість авторів Декларації стосовно «зростаючої спустошеності європейського культурного і духовного життя і відсутності сьогодні в Європі «державної мудрості»» (Schliesser, 2017).

Ідеологізованою, на наш погляд, є також оцінка Декларації Сімоном Штраусом (2017), який вважає, що група консервативно налаштованих інтелектуалів запропонувала маніфест, у якому добрі наміри поєднуються з деякими заїждженими формулами провокації і дуже мало розмов про «дух Європи». Дивними видаються останні слова, адже саме про істинний дух Європи йдеться в Паризькій декларації.

Якими б не були ідеологічні протистояння в сучасній Європі, а, на жаль, політика дуже часто визначає релігійні, соціально-культурні проблеми, погодимось з українським істориком Ярославом Грицаком (2018), який наголошує на тому, що Європа не має іншого вибору, крім повернення до серйозних розмов про цінності, «тому що мусить бути щось таке, що називається метафізикою політики, метафізикою ідентичності, яка робить нас більшими від того, ким ми є» (Грицак, 2018).

В цьому контексті актуальність Паризької декларації 2017 року не викликає сумнівів. В запропонованих сучасними філософами положеннях акцентується увага на значимості того спадку – живого духу, за який ми несемо відповідальність перед наступними поколіннями.

Основний матеріал. Текст Декларації на дев'яти європейських мовах було опубліковано в жовтні 2017 року. Він складається з 36 положень. Власне проблемам освіти присвячені 21, 32 параграфи. Хоча роздуми авторів Декларації про роль і місце традиції, зокрема релігійної, сім'ї в сучасному світі, проблеми свободи та виклики глобальної цивілізації особливо важливі, якщо ми прагнемо зрозуміти істинну мету і зміст освіти та виховання.

Насамперед потрібно уточнити твердження авторів Декларації про те, що «Європа мусить черпати з бездонної мудрості своїх традицій, а не послуговуватися спрощеними гаслами та відозвами, що породжують розщеплення та емоції» (The Paris Statement, 2017). Про які «бездонні мудрості традиції» йдеться? Що саме складає те, що носить ім'я «Європа»? Погодимось з А.В. Ахутіним, який вважає, що «ні об'єктивні «логії» (етно-, культуро-, соціо-, політико-), ні історичні перекази, ні навіть практичні вимоги самовизначення в Конституції Європейського Союзу <...> не відповідають на запитання, що ж це за спадок» (Ахутін, 2013).

Автори Декларації чітко зазначають, що першопочатками «справжньої Європи» є античність та християнство. Як філософи, вони розуміють, що має йтися не про хронологічні питання історичного буття Європи, а про особливий спосіб існування людини. Дійсно, «єдине, що надає внутрішній зв'язок Європі, – культура, яка по суті свого буття визначена філософствуванням» (Ахутін, 2013), яке творить європейську культуру. «Справжня Європа зберегла пам'ять <...> про дух філософських диспутів» (The Paris Statement, 2017).

Отже, подальші наші роздуми про освіту та виховання будуть визначатися двома головними ідеями про те, що сутністю «справжньої Європи» є її християнський та філософський діалогічний характер, а це означає творення мислячої, вільної людини, а не тільки фахівця в тій чи іншій сфері; виховання людської душі; формування здатності піклуватися про свою душу; культивування людини як людини. Тільки такий спосіб існування людини у світі можна назвати європейським. Крім того, Європа – це єдина духовна сутність, яка внутрішньо включає свої традиції, спілкування культур. Для нас тут головним є актуалізація традиції як особливої онтологічної реальності; метафізичної основи буття культури; антропологічного стрижня. Саме традиція як трансчасовий і просторовий феномен священний, релігійний за своїм змістом в історії культури є онтологічним принципом людського існування. Традиція задає внутрішній зв'язок умовам реалізації духовного потенціалу людини, суспільства, народу і людства в історії. Пригадаємо К. Ясперса, який писав таке:

Людина живе не ізольовано, а як член сім'ї в домі, як товариш у спілкуванні індивідів, як співвітчизник, що належить певному історичному цілому. Вона стає самою собою завдяки традиціям, які дозволяють їй зазирнути в темні глибини свого походження і жити, відчуваючи відповідальність за майбутнє своє і своїх близьких; занурена на довгий час в субстанцію своєї історичності, людина дійсно присутня у світі, який створюється нею з отриманого спадку (Ясперс, 1994, с. 235).

В Декларації (2017) наголошується на тому, що наші університети є гордістю європейської цивілізації. Однак, на жаль, «якщо колись вони старалися передавати новим поколінням мудрість попередніх віків, то нині їхня більшість ставить знак рівності між критичним мисленням і нерозумним відторгненням минулого» (The Paris Statement, 2017).

Не важко помітити, що автори Декларації, на відміну від ідеологів транснаціональних парадигм Європи, усвідомлюють, що розмивання традиційних релігійних основ Європи – християнського спадку – може привести до її майбутнього зникнення. Теоретичний, духовно-практичний досвід, який накопичений релігією в розумінні людського буття, на наш погляд, завжди повинен залишатися чи не найголовнішим у розумінні та організації освітнього процесу. Наприклад, йдеться про потенціал християнської антропології, яка має величезне теоретичне й практичне значення. Невипадково спостерігається дедалі більша зацікавленість в антропологічному та педагогічному змісті творів святих Отців Церкви, філософсько-педагогічних ідей представників релігійної філософії. Надання педагогіці християнського смислу, а точніше, освячення педагогічної думки й практики Світлом Христовим, пов'язане з розумінням того, що християнство є не тільки спасінням людства, але й певним одкровенням про людину, Церкву, яка є тілом Христовим і Боголюдським організмом, тобто єдністю Божественного і людського начал. Засвоєння істин християнського світовідношення сучасним педагогічним мисленням, отже, й відповідними педагогічними практиками дасть змогу перестати говорити про виховання дітей у дусі християнських цінностей і перейти до виховання (навчання) їх самим духом християнської Істини.

Стурбовані автори Декларації і тим, що в університетах поступово змінюється ідеал інтелектуальної чесності та об'єктивності, які раніше були дороговказом європейського духу.

Дисципліна мислення, що колись прагнула звільнити розум від тиранії домінуючої думки, переродилась у самовдоволену і безрефлексійну упередженість щодо всього нашого власного. Така постава культурного відторгнення стала дешевим і простим способом бути «критичним» (The Paris Statement, 2017).

В цьому контексті ми хотіли б зупинитись на кількох міркуваннях. По-перше, поруч із розвитком науки й техніки йдуть байдужість до роздумів, тотальна бездумність, внаслідок чого людина починає заперечувати й відкидати глибокі роздуми над сенсом, який панує у світі і який, власне, є її визначальною характеристикою. На жаль, під впливом різноманітних інтересів та історичних спонук життя люди все менше віддаються природному потягу їх розуму в напрямі філософії та мудрості. Відсутність істинної раціональності стає джерелом нерозуміння людьми свого власного існування і призначення. Онтологічно притаманна людині мудрість розуму (універсальне самопізнання духу) стає відчуженою формою, і вкотре на авансцені історії панує головний герой – зіпсутий «натуралізм» і «прагматизм» раціоналізм. Трагізм цієї іронії посилюється в ситуації, коли сучасне суспільство, маючи захист у системі освіти як потенційної умови звільнення свідомості людини від «розрахункового мислення» (М. Гайдеггер) ігнорує таку можливість. Без сумніву, «слід зупинити культ експертності, що шириться коштом втрати мудрості, такту і культури в нашому житті. Не може бути відновлення Європи без рішучої відмови <...> зведення мудрості до технічних навичок» (The Paris Statement, 2017).

По-друге, погодимось з авторами Декларації в тому, що принцип релятивізму глибоко проникає у всі сфери суспільного життя і, зокрема, в освіту.

Протягом останніх поколінь це промують в аудиторіях, і воно стало доктриною, догмою. А кожного нового послідовника такого культурного кредо вважають «просвітленим» і духовно обраним. В результаті наші університети стали нині активними агентами постійної культурної деструкції (The Paris Statement, 2017).

Однак відмова від абсолютного і поширення релятивізму у сучасній культурі є небезпечним симптомом для людського ставлення до світу. В умовах технологічної цивілізації абсолютне з елементу життєвої мудрості перетворюється на силу, ворожу життю, тому, можливо, нам слід повернутись до того культурно-історичного досвіду, в якому абсолютне сприймалося в статусі іманентного не лише людській свідомості, але й будь-якому буттю взагалі (Петрушенко, 2013).

Йдеться про релігію. З теологічного самопізнання пропонують починати оновлення Європи також автори Паризької заяви.

Універсалізм та універсалізуючі претензії фальшивої Європи показують, що вона є ерзац-релігійним проєктом разом із сильними квазірелігійними обов'язками і анафемою. Це потужний опіум, який паралізує Європу як політичний організм. Ми мусимо наполягати на тому, щоб релігійні прагнення були релігійною – у вузькому значенні цього слова – сферою, а не сферою політики, а тим паче не сферою бюрократичної адміністрації. Для відновлення нашої політичної та історичної суб'єктності критично важливою є ресекуляризація європейського суспільного життя (The Paris Statement, 2017).

По-третє, в Декларації акцентується увага на небезпечній для вищої освіти тенденції – індокринації. Це один із двох типів освіти, який, згідно з Аврамом Ноамом Хомським (2012), разуче відрізняється від традиційної форми. Якщо остання бере початок з Просвітництва, а її метою є дослідження в контексті традиції та творення, то сутність індокринації – ідеологічна обробка (Noam Chomsky, 2012). У своєму виступі «Мета освіти» на конференції «Навчання без кордонів» в Лондоні Ноам Хомський (2012) звернув увагу на те, що, після 60-х років ХХ ст. робляться спроби повернути систему освіти в напрямі більшого контролю, більшої індоктринації, більшої професійної підготовки, яка заманює студентів у пастку конформізму тощо. На жаль, соціально-гуманітарна освіта завжди була і є «об'єктом ідеологічної індоктринації, коли суто наукові принципи та педагогічні вимоги методики викладання приносяться в жертву вимогам політичної кон'юнктури і вузькопартійної доцільності. Залежно від політичної та ціннісної орієнтації ліберали, націоналісти, комуністи, фашисти, мультикультуралісти чи ідейно

вмотивовані гомосексуалісти дуже по-різному визначають і визначатимуть «фажливі» історичні факти, не говорячи вже про принципово відмінну їх інтерпретацію (Розумюк, 2009, с. 120). У зв'язку з цим автори Декларації закликають «реформувати програми навчання так, щоб вони служили для передачі спільної культурної спадщини, а не для індоктринації молоді культурою відторгнення» (The Paris Statement, 2017). На думку багатьох дослідників, освіта завжди претендувала на те, щоб виховувати людей, але насправді в освітніх моделях формальної педагогіки та ідеологічної «обробки» живі та прекрасні особистісні основи учнів/студентів фрагментуються і розмиваються.

Декілька слів хотілося б сказати про феномен учительства, адже «на вчителях і вихователях кожного рівня лежить обов'язок пам'яті. Вони мають гордитися своєю роллю моста, що поєднує минулі покоління з прийдешніми» (The Paris Statement, 2017). В цьому контексті пригадується один із геніальних висновків В.Г. Табачковського (2005), якого він доходить, розмірковуючи про проблеми педагогіки у зв'язку із сучасною філософською антропологією. «Учитель є свого роду повпредом: а) типу соціуму; б) типу культури; в) світу дорослих; г) людства; д) світу загалом – для кожного, хто постає у ролі учня» (Табачковський, 2005, с. 145). В Декларації актуалізується роль учителя у підтриманні порозуміння між поколіннями, адже

учитель – це персональна й водночас загальнозначуща запорука нероз'єднаності «зв'язку часів» у людському способі буття <...> Самим чинником власного буття, сумлінністю щодо своїх рольових функцій вчитель репрезентує спосіб трансформації часового у вічне (Табачковський, 2005, с. 146).

Висновки. Соціально-філософський аналіз головних ідей Паризької декларації «Європа, в яку ми можемо вірити» 2017 року показав стурбованість сучасних мислителів тенденціями європейського освітнього простору. На жаль, ми живемо в такий період історії, який веде «до відриву від субстанційних передумов, від традицій до того, що складає голе мислення, начебто в цій позбавленій субстатійності сфері чистої раціональності (ratio) щось може бути створено» (Ясперс, 1994, с. 245), тому необхідно усвідомлювати духовний, предметний зміст традиції, яка повинна визначати освіту й виховання. Традиція, в яку

входить людина в будь-який момент сучасності, потенційно здатна вивести її зі стану байдужості, конформізму і нагадати про відповідальність та обов'язок, які безпосередньо пов'язані зі ставленням до духовних основ культурно-історичного процесу.

Наголошуючи на тому, що сутністю «справжньої Європи» є її християнський та філософський діалогічний характер, автори Декларації визначають головну мету освіти – творення мислячої, вільної людини. Ми повинні дати відповідь на такі запитання: «Яким ми бачимо майбутнього випускника університету: засобом економічного зростання держави, уявного прогресу чи Людиною?», «Чи не перетворюється освіта на керований економічними потребами та орієнтаціями ринку праці проєкт?». Будемо реалістами, адже багато освічених студентів поступово перетворились на покоління, яке не вмє жити й творити. Підкреслюючи значимість християнства як основи європейської культури, наголошуємо на вихованні (навчанні) дітей, молоді не стільки у дусі християнських цінностей, скільки самим духом християнської Істини.

Поза сумнівом, тенденції, на яких наголошено в Паризькій декларації, отримують своє відображення – складне й нелінійне – в Україні. Причому воно є специфічним і потребує глибоких та всебічних досліджень.

Ідеї Паризької декларації спонукають до подальших досліджень проблем глобального управління освітою; ролі культурних та історичних факторів, що впливають на національну освітню політику та її результати; співвідношення європейських і національних стандартів якості освіти; проблем сучасної гендерної освіти тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахутин А.В. Философское существо европейской культуры. 2013. URL: <https://www.academia.edu/5615441> (дата звернення: 10.06.2022).
2. Баумейстер А. О соблазнах ложной Европы. Почему парижская декларация ведущих философов чрезвычайно важна именно сейчас. 2017. URL: <https://day.kyiv.ua/ru/blog/politika/o-soblaznah-lozhnoy-evropy> (дата звернення: 03.06.2022).

3. Грицак Я.М. Європа – це криза. 2018. URL: <https://zbruc.eu/node/83180> (дата звернення: 10.04.2022).
4. Петрушенко В.Л. Абсолютне як іманентне свідомості: людські надбаня чи втрати? 2013. URL: <http://7promeniv.com.ua/naukovi-doslidzhennia/mizhdystsyplinarnyi-zhurnal/202-2013-vipusk-1/1117-viktor-petrushenko-absoliutne-iaak-imanentne-svidomosti.html> (дата звернення: 10.04.2022).
5. Розумюк В.В. Індоктринація псевдоісторією: модифікація свідомості засобами освіти. *Дослідження світової політики* : збірник наукових праць. Вип. 49. Київ : ІСЕМВ НАН України, 2009. С. 114–121.
6. Табачковський В.Г. Проблеми педагогіки у світлі сучасної філософської антропології. *Філософія освіти*. 2005. № 1. С. 135–147.
7. Ясперс К. Смысл и назначение истории. Москва : Республика, 1994. 527 с.
8. Chomsky N. Відеоматеріали виступу на конференції “Learning Without Frontiers”. 2012. Лондон. URL: <https://profesorbaker.wordpress.com/2012/02/01/noam-chomsky-the-purpose-of-education-learning-without-frontiers> (дата звернення: 13.05.2022).
9. Schliesser E. On the Paris Statement. 2017. URL: <https://digressionsnimpresions.typepad.com/digressionsnimpresions/2017/11/on-the-paris-statement.html> (дата звернення: 25.06.2022).
10. Strauss S. Manifest über europas zukunft: Resäkularisierung und Selbstbehauptung. 2017. URL: <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/intellektuelle-fordern-geistige-renovation-europas-15245035.html> (дата звернення: 21.06.2022).
11. The Paris Statement. A Europe we can believe in. 2017. URL: <https://thetrueeurope.eu/a-europe-we-can-believe-in> (дата звернення: 12.01.2022).

REFERENCES

1. Akhutyn, A.V. (2013). Fylosofskoe sushchestvo evropeiskoi kultury. [Philosophical being of European culture] Retrieved June 10, 2022, from <https://www.academia.edu/5615441> [in Russian].
2. Baumeister, A. (2017). O soblaznakh lozhnoi Evropy. Pochemu paryzhskaia deklaratsiia vedushchikh fylosofov chrezvychaino vazhna ymenno seichas. [About the temptations of false Europe. Why the Paris Declaration of Leading Philosophers is Extremely Important Right Now] Retrieved June 03, 2022, from <https://day.kyiv.ua/ru/blog/politika/o-soblaznah-lozhnoy-evropy> [in Russian].
3. Chomsky, N. (2012). Videomaterialy vystupu na konferentsii “Learning Without Frontiers” 25 yanvaria 2012, London. Retrieved May 13, 2022, from <https://profesorbaker.wordpress.com/2012/02/01/noam-chomsky-the-purpose-of-education-learning-without-frontiers> [in English].
4. Hrytsak, Ya.M. (2018). Yevropa – tse kryza [Europe is a crisis]. Retrieved April 10, 2022, from <https://zbruc.eu/node/83180> [in Ukrainian].

5. Petrusenko, V.L. (2013). Absolutne yak imanentne svidomosti: liudski nadbannia chy vtraty? [Absolutely like immanent evidence: what do people spend?] Retrieved April 10, 2022, from <http://7promeniv.com.ua/naukovidoslidzhennia/mizhdystyplinarnyi-zhurnal/202-2013-vipusk-1/1117-viktor-petrushenko-absolutne-ia-imanentne-svidomosti.html>.

6. Rozumiuk, V.V. (2009). Indokrynatsiia psevdohistoriieiu: modyfikatsiia svidomosti zasobamy osvity. [Indoctrination by pseudo-history: modification of consciousness by means of education] *Doslidzhennia svitovoi polityky: Zb. nauk. pr. – Research of world politics: Collection of scientific papers*. K.: ISEMV NAN Ukrainy, № 49, 114–121 [in Ukrainian].

7. Schliesser, E. (2017). On the Paris Statement. Retrieved July 25, 2022, from <https://digressionsnimpresions.typepad.com/digressionsnimpresions/2017/11/on-the-paris-statement.html>.

8. Strauss, S. (2017). Manifest über Europas Zukunft: Resäkularisierung und Selbstbehauptung. Retrieved June 21, 2022, from <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/intellektuelle-fordern-geistige-renovation-europas-15245035.html>.

9. Tabachkovskyi, V.H. (2005). Problemy pedahohiky u svitli suchasnoi filosofskoi antropolohii. [Problems of pedagogy in the light of modern philosophical anthropology] *Filosofii osvity – Philosophy of education*, № 1, 135–147 [in Ukrainian].

10. The Paris Statement. A Europe we can believe in. (2017). Retrieved January 12, 2022, from <https://thetrueeurope.eu/a-europe-we-can-believe-in>.

11. Yaspers, K. (1994). Smysl y naznacheniye ystoryy. [Meaning and purpose of history]. M.: Respublyka [in Russian].